

رویکردهای نوین آموزشی
دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه اصفهان
سال هشتم، شماره ۲، شماره پیاپی ۱۸، پائیز و زمستان ۱۳۹۲
ص ۲۹-۵۴

بررسی ارتباط معنوی - عاطفی بین فردی و توسعه آن در کتاب‌های درسی دوره آموزش ابتدایی و راهنمایی ایران

محمد نجفی*، عضو هیأت علمی دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه اصفهان
mdnajafi@edu.ui.ac.ir
فاطمه خوشنویسان، کارشناس ارشد برنامه‌ریزی آموزشی دانشگاه اصفهان
khoshnevisan@yahoo.com. Fatemeh
حسین چهارباشلو، دانشجوی دکتری مطالعات برنامه درسی دانشگاه خوارزمی
hosseincharbashlu@gmail.com

چکیده

پژوهش حاضر با هدف میزان توجه به مؤلفه‌های ارتباط معنوی-عاطفی بین فردی در محتوای کتاب‌های درسی دوره آموزش ابتدایی و راهنمایی ایران انجام شده است. روش پژوهش توصیفی از نوع تحلیل محتواست. جامعه پژوهش شامل سه عنوان کتاب درسی تعلیمات اجتماعی، هدیه آسمانی و فارسی دوره ابتدایی و راهنمایی تحصیلی (۳۰جلد) بوده است که همه آنها بررسی شده‌اند. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها، از روش آنتروپی شانون برای به دست آوردن ضریب اهمیت هر یک از مؤلفه‌های ارتباط معنوی-عاطفی بین فردی و مقایسه ضرایب آنها استفاده شده است. براساس یافته‌های پژوهشی، بیشترین ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه اصول، ویژگی‌ها و شیوه‌ها با ضریب اهمیت ۰/۳۴۶ و کم‌ترین ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه زمینه و مبانی با ضریب اهمیت ۰/۳۱۸ است. همچنین، بر اساس ضرایب اهمیت به دست آمده از فراوانی در بخش شاخص‌ها، بیشترین ضریب اهمیت در کلیه کتاب‌های مورد بررسی مربوط به شاخص عاطفی (مؤلفه کارکرد و پیامدها) با ضریب اهمیت ۰/۰۹۹ و کمترین ضریب اهمیت مربوط به شاخص امر به معروف و نهی از منکر (مؤلفه اصول، ویژگی‌ها و شیوه‌ها) با ضریب اهمیت ۰/۰۷۱ است.

واژه‌های کلیدی: ارتباط معنوی-عاطفی بین فردی، کتاب درسی، دوره ابتدایی و راهنمایی، تحلیل محتوا.

---

* نویسنده مسئول

مقدمه

در حوزه دانش انسانی مرتبط با دین و تربیت اسلامی، روابط متفاوت انسان با سایر پدیده‌های هستی متأثر از ارتباط او با آفریدگار هستی بوده، سطوح و مراتب تحقق و تکامل واقعی آدمی نیز در ابعاد گوناگون شخصیتی، در این راستا قابل توجه و ارزش گذاری است. در عرصه روابط اجتماعی و ارتباط میان فردی، دستیابی به مؤلفه‌های ارزشمندی، همچون: صمیمیت، آرامش، مشارکت فعال، احساس همبستگی، بخشش و گذشت، وفاداری، خدمت به هم‌نوع و تعهد نسبت به گروه نیز در پرتو همسویی با ارزش‌های معنوی و دینی، معنا و مفهوم دیگری می‌یابد و مطلوبیت و وجاهت بیشتری از خود نشان می‌دهد.

بررسی‌های اولیه نشان می‌دهد بخش مهمی از مشکلات دانش آموزان در نظام آموزشی کنونی، آسیب‌پذیری آنان در زمینه برقراری رابطه عاطفی با دیگران و به ویژه با همسالان خود است و این مسأله می‌تواند در ابعاد مختلف شخصیتی و رفتاری به یک معضل و حتی بحران عاطفی و اخلاقی منجر گردد. پژوهش‌ها نشان داد، احساسات، شناخت و رفتار به هم وابسته‌اند. تعامل دانش آموزان با یکدیگر، دو بعد شناختی و عاطفی را تحت تاثیر قرار می‌دهد. روابط عاطفی و هیجان‌ها به عنوان یک عنصر مهم در تعامل اجتماعی و ارتباط میان فردی است. از این‌رو، دانش آموزانی که از شایستگی‌های عاطفی و اجتماعی برخوردارند، علاوه بر روابط مثبت و سازنده با دیگران از سلامت ذهنی و توانایی سازگاری بالایی برخوردارند (ونتزل^۱، ۱۹۹۸؛ همفری^۲ و همکاران، ۲۰۱۱). بدیهی است پرداختن درست، علمی و منطبق با اصول برنامه‌ریزی درسی و سازمان‌دهی محتوا به مقوله‌ها و آموزه‌های مرتبط با زمینه‌ها، شیوه‌ها و پیامدهای مربوط به ارتباط‌های مثبت و عاطفی بین فردی در محتوای کتاب‌های درسی، از عوامل مهم آماده‌سازی فراگیران و دانش آموزان برای ورود به جامعه و فعالیت‌های اجتماعی است و می‌تواند هم به حل مشکلات رفتارهای فردی و گروهی آنان و هم جلوگیری از آسیب‌های اجتماعی کمک نماید (ملکی و الیوت، ۲۰۰۲) و همچنین، پیش‌نیازهای لازم برای شناخت سبک زندگی سالم و منطبق با

---

^۱-Wentzel

^۲- Humphrey

آموزه‌های دینی را در اختیار آنان قرار دهد. در همین راستا، آنچه اهمیت دارد، بازشناسی هدف‌های رفتاری مرتبط با این موضوع در کتاب‌های درسی است، به شکلی که بتواند به تغییر و اصلاح بیشتر و بهتر در تفکر اجتماعی یادگیرنده بینجامد و رویکرد او را در برقراری روابط عاطفی با هم‌جنس و یا غیر هم‌جنس بهبود بخشد. مطالعات از نوع تحلیل محتوا، بخشی از تدابیری است که می‌تواند به این بازشناسی و ارزیابی وضعیت موجود متون درسی از جهت میزان تحقق اهداف رفتار اجتماعی کمک نماید.

از لوازم و ویژگی‌های اجتماعی بودن انسان، نوعی همگرایی و تعامل سودمند اجتماعی است که در تامین نیازهای فردی و اجتماعی نقش تعیین‌کننده دارد. در این راستا، همان‌گونه که در نمودار ۱ خلاصه شده است، می‌توان ضرورت، نقش‌ها و ویژگی‌های سه‌گانه تعامل اجتماعی متأثر از دین را در جریان سه مرحله ای زمینه‌ها، فرایند و هدف مشاهده نمود: با درک ضرورت عقلانی و فطری اصل میل و گرایش اجتماعی انسان، همگرایی و تعاملات اجتماعی آدمی شکل گرفته، به واسطه آن، نیازهای فردی و اجتماعی او تسهیل می‌گردد. در ادامه، توجه به سه نقش حفظ و ارتقای فردیت، گزینش مطلوب سنت‌های اجتماعی و غلبه بر خودمحوری (باقری، ۱۳۸۷: ۱۶۳)، آدمی را در یک سیر تکامل شخصیتی و وجودی قرار می‌دهد تا به مقصد و مطلوب خویش نائل شود.

تحقق این وجوه نیاز به بهره‌مندی از آموزه‌های دینی و معنوی نیاز دارد. خرد و اندیشه فردی و اجتماعی زمانی می‌توانند به عرصه یک هم‌افزایی مطلوب گام نهند که رابطه فعال و پویای خود را با دین و مؤلفه‌های دینی تنظیم نموده، زوایای نهان و ناشناخته خود را با نور احکام و گزاره‌های حکمت‌آمیز دینی روشن و تابناک نمایند. به تعبیر دیگر، آنچه در فرایند تربیت اجتماعی مؤثر می‌توان به عنوان ملاک و محک در نظر گرفت، میزان تناسب این نقش‌های سه‌گانه با ارزش‌های دینی و معنوی و تاثیرپذیری از آنهاست. در چنین فضایی است که می‌توان تمایل به رفع نیازها را با میل به تعالی همسو نمود و گونه‌های مختلف روابط انسان با خود، طبیعت، زندگی، آخرت و انسان‌های دیگر را به شکلی تنظیم کرد که رابطه انسان با خالق هستی که مبتنی بر عبودیت است، به عنوان محور و مبنای این

روابط در نظر گرفته شود و با سستی آن، دیگر روابط هم به سستی می‌گیرند. در این بحث، رابطه انسان با انسان از ارزشمندی و مطلوبیت خاصی برخوردار است، زیرا در آموزه‌های دینی، تقریباً در اولویت بعد از رابطه با خداوند مطرح شده است. نمود اجتماعی رابطه عبودیت انسان با خداوند، همان‌گونه که اشاره شد، طبق آیه شریفه قرآن کریم، عدل و احسان است (نحل: ۹۰).

عدالت در رفتار اجتماعی و بین فردی، به عنوان نهاد و بنیاد و شرط لازم در نظر گرفته می‌شود، اما شرط کافی و متمم آن، همگرایی و رابطه جویی بر مبنای احسان و مهرورزی است. در جلوه عملی عدالت که به تعبیر آیه دیگری از قرآن کریم (مائده: ۸)، یک ارزش رفتاری نزدیکتر به تقواست، هم از روش قهر و هم از روش مهر (باتاکید بر آن)، استفاده می‌گردد که در سطوح متفاوت اجتماعی؛ یعنی فضای خانواده، خویشاوندان، گروه مومنان و سرانجام، همه انسان‌ها توصیه شده است، اما رفتار مبتنی بر رافت و احسان در شرایط اجتماعی عادی و طبیعی و هنگام عدم قهر و کینه‌ورزی و دشمنی اعمال می‌شود و موجب تحکیم روابط بین فردی می‌گردد. بر اساس این نمودار، سه ویژگی اساسی که می‌توان از این دو عنصر عدل و احسان استنباط نمود، عبارتند از: معنوی بودن، خردمندانه و حکیمانه بودن و عاطفی بودن. در ادامه، به اجمال توضیحاتی پیرامون آنها ارائه می‌گردد:

۱- **معنوی بودن:** معنویت حقیقی تنها می‌تواند مبتنی بر دین باشد و حدود و ثغور معنویت را دین معین می‌کند. یکی از کارکردهای دین در بعد اجتماعی، نظم بخشیدن به زندگی اجتماعی و ارتباط بین فردی است. آنچه باعث تفکیک و جدایی افراد از یکدیگر و نفی رابطه با غیر است، نمود آشکار خودخواهی‌ها، تعلق‌ها و سودجویی‌ها به شکل غیرمعقول و غیرانسانی در این حلقه ارتباطی است. به تعبیر شهید مطهری (ره): " آنچه انسان‌ها را تجزیه می‌کند، معنویت را از او می‌گیرد و انسان را از انسان‌های دیگر جدا می‌کند، تعلق انسان به اشیا است که همان علقه و وابستگی درونی است که در زبان دین از آن به محبت دنیا تعبیر می‌شود و این تنها با بندگی خدا زائل شدنی است که دیگر وابستگی

مطرود تلقی نمی‌گردد، زیرا وابستگی به یک امر نامحدود و تکیه بر آن، عین وارستگی و عدم محدودیت است " (مطهری، ۱۳۶۱: ۱۳۲).

۲- خردمندان و حکیمان بودن: برقراری ارتباط بین فردی مبتنی بر عدل و احسان، حاصل یک فرایند تفکر عقلانی و حکمت‌گرایی در عرصه اندیشه و عمل است. عقل فردی و خرد جمعی از یک سو و حکمت نظری و حکمت عملی از سوی دیگر، بر گسترش رابطه مبتنی بر عدل و احسان و توسعه آن در روابط انسان‌ها با یکدیگر با حصول شرایط، اصرار می‌ورزد. بر اساس حاکمیت عقل، اراده اجتماعی و هویت جمعی در افراد شکل می‌گیرد، بنابراین، آنها قدرت‌گزینش می‌یابند و با شناخت اهداف، توانایی پذیرش مسئولیت‌ها را پیدا می‌کنند و با نبود خرد، روحیه ریسک‌پذیری و شجاعت در عمل، رو به تحلیل و تضعیف می‌رود و انسان در روابط اجتماعی خود به گرایش‌های افراطی و تفریطی دچار می‌گردد. وجه عقلانی عدل، مستلزم توجه به همه توانایی‌های افراد و عدم انتظار فراتر از حد توان افراد در حیطه روابط اجتماعی است. وجه عقلانی احسان نیز در این حیطه به معنای تکمیل و متمیم مؤلفه‌های عدل در رفتار اجتماعی و گستردن پوشش رفت و رحمت بر نوع رابطه‌های انسانی با تحقق شرایط است و این‌که اجرای عدالت به معنای اعمال دقیق قوانین اجتماعی در نوع روابط، به هیچ وجه کفایت نمی‌کند و به تدابیر مبتنی بر رفت و مهرورزی نیاز دارد.

۳- عاطفی بودن: اگرچه توصیه به احسان در متن روابط، خود مقوله‌ای احساسی و عاطفی نیز هست، اما این مؤلفه به طور خاص به فراهم نمودن یک تعامل اجتماعی و روابط توأم با میل و گرایش درونی اشاره دارد. با الهام از آموزه‌های دینی و توجه به اصل نخستین دوستی فراگیر با همه انسان‌ها و اخوت و دوستی فراتر با مؤمنان و همکیشان، این ویژگی معنای خاص دیگری می‌یابد. با یک رویکرد علمی نیز می‌توان احساس و عاطفه مبتنی بر محبت را حلقه واسط بین فرایندهای ذهنی و رفتارهای مشهود فردی و اجتماعی انسان در نظر گرفت.

با بررسی پژوهش‌های پیشین، موارد قابل ملاحظه ای نمی‌توان یافت که مستقیماً با موضوع این تحقیق در ارتباط باشد، با وجود این، به تعدادی از پژوهش‌های مرتبط در ادامه مقاله اشاره می‌گردد:

حکیم‌زاده و موسوی (۱۳۸۷)، در پژوهشی با عنوان " تبیین وضعیت موجود آموزش ارزش‌ها در کتاب‌های درسی دینی و تعیین میزان همخوانی آن با وضعیت مطلوب در راستای بهبود وضعیت " نشان داد، در مجموع کتاب‌های درسی دینی دوره راهنمایی، ارزش‌های اعتقادی ۴۵/۴۳ درصد، ارزش‌های عبادی ۲۴/۹ درصد، ارزش‌های اجتماعی ۱۳/۵۱ درصد، ارزش‌های اخلاقی ۱۰/۲۸ درصد و ارزش‌های اقتصادی اسلام ۵/۸ درصد کل ارزش‌ها را به خود اختصاص می‌دهند. همچنین، نتایج آزمون‌های آماری نشان داد کتاب‌های درسی از نظر توجه متوازن به حیطه‌های ارزشی با هم تفاوت معناداری دارند و توجه جامع و متعادل به ارزش‌ها نشده است.

شعبانی (۱۳۸۴) در پژوهشی با عنوان " بررسی تطبیق برنامه‌های درسی دینی و اخلاقی دوره ابتدایی در ایران و چند کشور جهان " نتیجه گرفت در کشورهای انتخابی، آموزش اخلاق بیشتر در دوره متوسطه انجام می‌شود و این نوع از آموزش، در دوره ابتدایی مورد بی‌توجهی قرار گرفته است.

فیاض (۱۳۸۶) در فرا تحلیل محتوای کتاب‌های درسی در رابطه با ارزش‌های اسلامی - ایرانی نشان داد، کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی و راهنمایی در راستای آشناسازی دانش‌آموزان با ارزش‌های اسلامی و ایرانی در دو بعد کمی و کیفی نیازمند بازبینی و اصلاح است.

جمالی زاده (۱۳۸۴) تحقیقی با عنوان " شناسایی و طبقه‌بندی آموزه‌ها و مفاهیم اخلاقی در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی " نشان داد، به رعایت اصول اخلاقی در پنج پایه دوره ابتدایی اهمیت داده شده، در حیطه مفاهیم اخلاقی، در گزینه ارتباط با دیگران، نوعی عدم تعادل مشاهده می‌شود.

در پژوهش سبحانی نژاد و فردانش (۱۳۷۸) با عنوان "مسئولیت‌پذیری اجتماعی در برنامه درسی کنونی دوره ابتدایی ایران" میزان توجه به انواع مسئولیت‌های اجتماعی و ابعاد سه گانه نشان داد، ۱۷/۷ درصد اهداف مصوب دوره ابتدایی به رشد مسئولیت‌پذیری اجتماعی اختصاص داشته؛ هر چند این توجه عمدتاً به مسئولیت‌های دینی-اجتماعی، مدنی و بعد شناختی مسئولیت‌های اجتماعی بوده است، اما در رابطه با مفاهیم اجتماعی و اخلاقی به چند مورد می‌توان اشاره نمود: در بررسی جایگاه مهارت‌های اجتماعی مورد نیاز دانش‌آموزان در کتاب‌های درسی عمومی دوره متوسطه، مهمترین مهارت اجتماعی پرداخته شده، به ترتیب: مهارت‌های ارتباطی ۲۴/۱۴ درصد، مهارت‌های درک ارزش‌های اجتماعی ۱۹/۷ درصد، مهارت‌های خودگردانی ۱۶/۳۲ درصد، مهارت‌های مقابله‌ای و اصلاح باورها و شناخت‌های غلط ۱۲/۳۱ درصد، مهارت‌های جرات‌آموزی ۱۰/۸۹ درصد و مهارت‌های مسئولیت‌پذیری ۹/۶ درصد بوده است (نصر و همکاران، ۱۳۸۳: ۴۹).

در تحقیق مربوط به شناسایی و طبقه‌بندی آموزه‌ها و مفاهیم اخلاقی کتب درسی پایه اول راهنمایی، مفاهیم اخلاقی در رابطه با خود، جامعه، دیگران و جهان، به ترتیب بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده‌اند (علی زاده و همکاران، ۱۳۸۸: ۹۰).

در تحلیل نتایج محتوای کتاب‌های درسی اجتماعی دوره راهنمایی از منظر نوع رویکرد آموزش شهروندی، بیشتر محتواها به آموزش شهروند قانونمدار با ۴۵/۵ درصد پرداخته است و سپس آموزش شهروند مشارکتی ۳۶/۰۶ درصد و آموزش شهروند انتقادی با ۱۸/۴۴ درصد کمترین نسبت را داشته‌اند (محمودی، ۱۳۹۰: ۹۶).

در پژوهش دیگر و تحلیل محتوای کمی و کیفی کتاب‌های درسی "بخوانیم" و "هدیه‌های آسمانی" در سال ۸۶-۸۵، یافته‌های آن بیانگر این است که اهداف محور اخلاقی بالاترین فراوانی را در مقایسه با اهداف محور اجتماعی و علمی-آموزشی داشته است و بیشترین درصد فراوانی اهداف محور اخلاقی، اجتماعی و علمی-آموزشی در کتاب هدیه‌های پایه دوم مشاهده شده است (دانشوری نسب، ۱۳۸۷).

در بررسی تأثیر مؤلفه‌های پدیده جهانی شدن بر برنامه‌های درسی تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی، نتایج نشان داد که به مؤلفه‌های چهارگانه آموزش جهانی؛ یعنی آموزش شهروندی، آموزش سلامت، آموزش جنبه فرهنگی و آموزش صلح به یک نسبت پرداخته شده و به مؤلفه محیط زیست، در حد کم پرداخته شده بود (سعادت‌مند و تیغ بخش، ۱۳۹۰). با بررسی پژوهش‌های پیشین در ارتباط با توسعه روابط عاطفی و اجتماعی دانش‌آموزان، پر واضح است، ادبیات داخلی در این زمینه ضعیف است، که این امر از یک سو، بر اهمیت پژوهش حاضر می‌افزاید و از دگر سو، یافته‌های تحقیق و تحقیقات مشابه می‌تواند به بالا بردن آگاهی و توجه برنامه‌ریزان و سیاستگذاران نظام آموزشی و مؤلفان کتاب‌های درسی در مغفول ماندن این حوزه موضوعی در جهت اتخاذ تصمیمات بهتر و مقتضی‌تر کمک شایان نماید. با توجه به هدف اصلی پژوهش، پرسش‌های ذیل باید پاسخ داده شوند.

۱. به چه میزان در محتوای کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی پایه‌های مختلف دوره ابتدایی و راهنمایی به مؤلفه‌های ارتباط معنوی- عاطفی بین فردی توجه شده است؟
۲. به چه میزان در محتوای کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمانی پایه‌های مختلف دوره ابتدایی و راهنمایی به مؤلفه‌های ارتباط معنوی- عاطفی بین فردی توجه شده است؟
۳. به چه میزان در محتوای کتاب‌های درسی فارسی پایه‌های مختلف دوره ابتدایی و راهنمایی به مؤلفه‌های ارتباط معنوی- عاطفی بین فردی توجه شده است؟
۴. به چه میزان در محتوای مجموع کتاب‌های درسی سه‌گانه مورد بررسی، طی پایه‌های مختلف دوره ابتدایی و راهنمایی به مؤلفه‌های ارتباط معنوی- عاطفی بین فردی توجه شده است؟
۵. به چه میزان در محتوای مجموع کتاب‌های درسی سه‌گانه مورد بررسی، طی پایه‌های مختلف دوره ابتدایی و راهنمایی به شاخص‌های مؤلفه‌های ارتباط معنوی- عاطفی بین فردی توجه شده است؟

روش

در این پژوهش، برای تحلیل محتوی کتاب، از روش آنتروپی شانون^۳ که بر گرفته از تئوری سیستم‌هاست، برای پردازش و تحلیل نتایج استفاده شد (آذر، ۱۳۸۰). آنتروپی در تئوری اطلاعات، شاخصی است برای اندازه‌گیری عدم اطمینان که به وسیله یک توزیع احتمال بیان می‌شود. بر اساس این روش که به مدل جیرانی مشهور است؛ محتوای سه‌گانه کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و راهنمایی از دیدگاه سه پاسخگو (کتب دوره ابتدایی) و سه مؤلفه مورد هدف و یازده شاخص مورد سؤال و طبقه‌بندی شده است. واحد تحلیل این پژوهش صفحات (متن، پرسش‌ها، تمرین‌ها و تصویرها) است. کتاب‌های درسی دوره ابتدایی شامل بخش‌های متنوع نوشتاری و تصویری است. به همین علت، واحد تحلیل صفحات انتخاب شد تا دروس، روان‌خوانی‌ها و تصویرها را نیز شامل شود.

در این تحقیق سعی شده مؤلفه‌های توسعه ارتباط معنوی- بین فردی در محتوای کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی، هدیه آسمانی و فارسی دوره آموزش ابتدایی و راهنمایی ایران بررسی شود. همچنین، بر اساس متون نظری و با تاکید بر منابع اسلامی هر یک از مؤلفه‌ها طی فرایندی شاخص‌سازی می‌شوند که ماحصل آن در جدول شماره ۱ ارائه شده است. مؤلفه‌های اصلی این پژوهش براساس یک تحلیل و توالی منطقی به مؤلفه‌های مبنایی، واسطه‌ای و کاربردی تقسیم می‌شود که در مؤلفه‌های مبنایی به زمینه‌ها و مبنایی، در مؤلفه‌های واسطه‌ای به اصول، ویژگی‌ها و شیوه‌های آن و در مؤلفه‌های کاربردی به کارکردها و پیامدها پرداخته می‌شود. برای تعیین شاخص‌ها و اعتباریابی آن‌ها استفاده از دیدگاه‌های تخصصی صاحب‌نظران و ادبیات علوم رفتاری و عمدتاً منابع اسلامی مد نظر بوده است. بدیهی است که کلام الهی و همسو با آن سنت معصومان؛ یعنی گفتارها، رفتارها و تاییدهای آنان در ذات خود معتبر و مقبول است و می‌تواند مبنا و مرجع هر پژوهش کمی و کیفی قرار گیرد. پس از مشخص شدن مؤلفه‌ها و شاخص‌های تحقیق،

3-Shannon Antropy

گویه‌های مربوط به هر یک از مؤلفه‌ها و شاخص‌ها به دست آمده، با استفاده از روش آنتروپی شانون تجزیه و تحلیل شدند.

جدول شماره ۱: مؤلفه‌های سه‌گانه ارتباط معنوی - عاطفی بین فردی به همراه شاخص‌های آن

مؤلفه	شاخص
زمینه‌ها و مبانی	مفاهیم عاطفی و محبت آمیز
	ضرورت، اهمیت و ارزش اصل محبت و دوستی کردن با دیگران
	معناشناسی و تعریف الفاظ و مفاهیم دالّ بر عاطفه و مهرورزی و تفاوت‌های آنها
	معرفی و شناساندن نمونه‌ها و الگوهای محبت و مهرورزی
اصول، ویژگی‌ها و شیوه‌ها	رعایت حقوق و تکالیف بین فردی
	تحریک عواطف نسبت به سرنوشت دیگران
	ملاک‌ها و شیوه‌های رفتاری برای دوست‌یابی و پایدار نمودن دوستی‌ها
	امر به معروف و نهی از منکر (چگونگی و شیوه‌ها)
کارکردها و پیامدها	شناختی
	عاطفی
	رفتاری

روایی و پایایی ابزار اندازه‌گیری: روش تعیین روایی تحلیل محتوایی پژوهش به صورت روایی محتوایی بوده، بنابراین، انتخاب مؤلفه‌ها و شاخص‌های مفهوم ارتباط

معنوی- بین فردی از منابع مرتبط در دسترس، در اختیار تعدادی از صاحب‌نظران علوم رفتاری و معارف اسلامی قرار گرفت و تایید شد.

همچنین، برای تامین پایایی ابزار از تکنیک اجرای مجدد استفاده شد (دلاور، ۱۳۸۳: ۱۲۷)؛ بدین صورت که فرم نهایی تهیه شده به طور همزمان و مجزا در اختیار تحلیلگر محتوای متخصص دیگری نیز قرار داده شد که چند واحد درسی از برخی کتاب‌ها را تحلیل نمایند. ضریب همبستگی داده‌های حاصل از تحلیل‌های انجام شده همزمان، توسط پژوهشگر اصلی و متخصص مذکور، محاسبه گردید که نتیجه حاصله بیانگر ضریب همبستگی ۰/۷۳ بوده است.

جامعه آماری نمونه و روش نمونه‌گیری: جامعه آماری مورد مطالعه، شامل کلیه کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی، هدیه آسمانی و کتاب کار (تعلیمات دینی) و فارسی دوره ابتدایی و راهنمایی است که در سال تحصیلی ۹۰-۹۱ چاپ شده و جمعاً سی جلد کتاب درسی است. نمونه پژوهش شامل کلیه سی جلد کتاب درسی مذکور است به عبارت دیگر، نمونه‌گیری نشده و کل جامعه پژوهش به عنوان نمونه انتخاب و بررسی و تحلیل شده است.

یافته‌ها

سؤال اول: به چه میزان در محتوای کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی پایه‌های مختلف دوره ابتدایی و راهنمایی، به مقوله‌های توسعه ارتباط معنوی- عاطفی بین فردی توجه شده است؟

جدول شماره ۲: جدول توزیع فراوانی توجه به مقوله‌های توسعه ارتباط معنوی- عاطفی

بین فردی در کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی

مقوله‌ها کتاب‌ها	زمینه و مبانی	اصول، ویژگی‌ها و شیوه‌ها	کارکردها و پیامدها
سوم ابتدایی	۵۱	۲۴	۱۶
چهارم ابتدایی	۱۹	۸	۲۵
پنجم ابتدایی	۳۷	۲۳	۳۵
اول راهنمایی	۴۹	۴۳	۴۹
دوم راهنمایی	۶۵	۱۱۵	۱۶۵
سوم راهنمایی	۴۰	۷۹	۹۱
جمع کل	۲۶۱	۲۹۲	۳۸۱

جدول شماره ۲ نشان می‌دهد که در مجموع ۶۶۹ صفحه درس کتاب تعلیمات اجتماعی، ۲۶۱ اشاره به مؤلفه زمینه و مبانی، ۲۹۲ اشاره به مؤلفه اصول، ویژگی‌ها و شیوه‌ها و ۳۸۱ اشاره به مؤلفه کارکردها و پیامدها توجه شده است. تجزیه و تحلیل اطلاعات به دست آمده از طریق روش آنتروپی شانون نتایج مندرج در جدول ۳ را نشان می‌دهد:

جدول شماره ۳: مقادیر بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت مقوله‌های تحقیق در صفحات کلیه

کتاب‌های تعلیمات اجتماعی

مقوله‌ها	زمینه و مبانی	اصول، ویژگی‌ها و شیوه‌ها	کارکردها و پیامدها
مقدار عدم اطمینان	۰/۹۶۸	۰/۸۴۱	۰/۸۳۷
ضریب اهمیت	۰/۳۶۶	۰/۳۱۸	۰/۳۱۶

بر اساس نتایج جدول ۳؛ مقادیر بار اطلاعاتی و ضرایب اهمیت به دست آمده از اشاره‌ها، بیشترین ضریب اهمیت در صفحات کتاب تعلیمات اجتماعی مربوط به مؤلفه زمینه و مبانی و کمترین ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه کارکردها و پیامدهاست.

سؤال دوم: به چه میزان در محتوای کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمانی و کتاب کار (تعلیمات دینی) پایه‌های مختلف دوره ابتدایی و راهنمایی به مقوله‌های توسعه ارتباط معنوی- عاطفی بین فردی توجه شده است؟

جدول شماره ۴: جدول توزیع فراوانی توجه به مقوله‌های توسعه ارتباط معنوی- عاطفی

بین فردی در کتاب‌های درسی هدیه آسمانی و کتاب کار

مقوله‌ها کتاب‌ها	زمینه و مبانی	اصول، ویژگی‌ها و شیوه‌ها	کارکردها و پیامدها
دوم ابتدایی	۱۰۲	۳۶	۱۱
سوم ابتدایی	۱۱۳	۳۶	۲۷
چهارم ابتدایی	۱۰۷	۴۱	۱۴
پنجم ابتدایی	۸۰	۴۴	۱۵
اول راهنمایی	۱۹۵	۱۰۶	۵۱
دوم راهنمایی	۲۲۱	۹۶	۲۶
سوم راهنمایی	۱۲۱	۱۰۱	۱۰
جمع کل	۹۳۹	۴۶۰	۱۵۴

جدول شماره ۴ نشان می‌دهد که در مجموع ۹۲۱ صفحه درس کتاب هدیه‌های آسمانی و کتاب کار، ۹۳۹ اشاره به مؤلفه زمینه و مبانی، ۴۶۰ اشاره به مؤلفه اصول، ویژگی‌ها و شیوه‌ها و ۱۵۴ اشاره به مؤلفه کارکردها و پیامدها توجه شده است. تجزیه و تحلیل اطلاعات به دست آمده از طریق روش آنتروپی شانون نتایج زیر را نشان می‌دهد:

جدول شماره ۵: مقادیر بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت مقوله‌های تحقیق در صفحات

کلیه کتاب‌های هدیه‌های آسمانی

مقوله‌ها	زمینه و مبانی	اصول، ویژگی‌ها و شیوه‌ها	کارکردها و پیامدها
مقدار عدم اطمینان	۰/۹۶۸	۰/۹۴۴	۰/۹۱۶
ضریب اهمیت	۰/۳۴۲	۰/۳۳۴	۰/۳۲۴

بر اساس نتایج جدول ۵؛ مقادیر بار اطلاعاتی و ضرایب اهمیت به دست آمده از اشاره‌ها، بیشترین ضریب اهمیت در صفحات کتاب هدیه‌های آسمانی و کتاب کار مربوط به مؤلفه زمینه و مبانی و کمترین ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه کارکردها و پیامدها می‌باشد.

سؤال سوم: به چه میزان در محتوای کتاب‌های درسی فارسی پایه‌های مختلف دوره ابتدایی و راهنمایی به مقوله‌های توسعه ارتباط معنوی- عاطفی بین فردی توجه شده است؟

جدول شماره ۶: جدول توزیع فراوانی توجه به مقوله‌های توسعه ارتباط معنوی- عاطفی بین فردی

در کتاب‌های درسی فارسی

مقوله‌ها کتاب‌ها	زمینه و مبانی	اصول، ویژگی‌ها و شیوه‌ها	کارکردها و پیامدها
اول ابتدایی	۴۱	۱۲	۳
دوم ابتدایی	۶۶	۳۴	۹
سوم ابتدایی	۱۱۰	۴۸	۷
چهارم ابتدایی	۸۵	۳۸	۱۴
پنجم ابتدایی	۶۴	۱۵	۱۷
اول راهنمایی	۲۱۵	۵۷	۵۴
دوم راهنمایی	۱۴۸	۳۵	۷۷
سوم راهنمایی	۱۳۴	۳۷	۸۳
جمع کل	۸۶۳	۲۷۶	۲۶۴

جدول شماره ۶ نشان می‌دهد در مجموع ۲۰۷۹ صفحه درس کتاب فارسی، ۸۶۸ اشاره به مؤلفه زمینه و مبانی، ۲۷۶ اشاره اصول، ویژگی‌ها و شیوه‌ها و ۲۶۴ اشاره به مؤلفه کارکردها و پیامدها توجه شده است.

تجزیه و تحلیل اطلاعات به دست آمده از طریق روش آنتروپی شانون نتایج زیر را نشان می‌دهد:

جدول شماره ۷: مقادیر بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت مقوله‌های تحقیق در صفحات

کلیه کتاب‌های فارسی

مقوله‌ها	زمینه و مبانی	اصول، ویژگی‌ها و شیوه‌ها	کارکردها و پیامدها
مقدار عدم اطمینان	۰/۹۴۴	۰/۹۵۵	۰/۷۹۰
ضریب اهمیت	۰/۳۵۱	۰/۳۵۵	۰/۲۹۴

بر اساس نتایج جدول ۷؛ مقادیر بار اطلاعاتی و ضرایب اهمیت به دست آمده از اشاره‌ها، بیشترین ضریب اهمیت در صفحات کتاب فارسی مربوط به مؤلفه اصول، ویژگی‌ها و شیوه‌ها و کمترین ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه کارکردها و پیامدهاست. سؤال چهارم: به چه میزان در محتوای مجموع کتاب‌های درسی سه گانه مورد بررسی طی پایه‌های مختلف دوره ابتدایی و راهنمایی به مقوله‌های توسعه ارتباط معنوی- عاطفی بین فردی توجه شده است؟

جدول شماره ۸: جدول توزیع فراوانی توجه به مقوله‌های توسعه ارتباط معنوی- عاطفی

بین فردی در کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی، هدیه‌های آسمانی و فارسی

مقوله‌ها کتاب‌ها	زمینه و مبانی	اصول، ویژگی‌ها و شیوه‌ها	کارکردها و پیامدها
تعلیمات اجتماعی	۲۶۱	۲۹۲	۳۸۱
هدیه آسمانی	۹۳۹	۴۶۰	۱۵۴
فارسی	۸۶۳	۲۷۶	۲۶۴
جمع کل	۲۰۶۳	۱۰۲۸	۷۹۹

بررسی ارتباط معنوی - عاطفی بین فردی و توسعه آن در... / ۴۵

جدول شماره ۸ نشان می‌دهد که در مجموع ۳۶۶۹ صفحه درس کتاب‌های سه گانه، ۲۰۶۳ اشاره به مؤلفه زمینه و مبانی، ۱۰۲۸ اشاره به مؤلفه اصول، ویژگی‌ها و شیوه‌ها و ۷۹۹ اشاره به مؤلفه کارکردها و پیامدها توجه شده است.

تجزیه و تحلیل اطلاعات به دست آمده از طریق روش آنتروپی شانون نتایج مندرج در جدول ۱۱ را نشان می‌دهد:

جدول شماره ۹: مقادیر بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت مقوله‌های تحقیق در صفحات

کلیه کتاب‌های درسی سه گانه

مقوله‌ها	زمینه و مبانی	اصول، ویژگی‌ها و شیوه‌ها	کارکردها و پیامدها
مقدار عدم اطمینان	۰/۸۹۶	۰/۹۷۴	۰/۹۴۳
ضریب اهمیت	۰/۳۱۸	۰/۳۴۶	۰/۳۳۵

بر اساس نتایج جدول ۹؛ مقادیر بار اطلاعاتی و ضرایب اهمیت به دست آمده از اشاره‌ها، بیش‌ترین ضریب اهمیت در صفحات کلیه کتاب‌های درسی سه گانه مربوط به مؤلفه اصول، ویژگی‌ها و شیوه‌ها و کم‌ترین ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه زمینه و مبانی است.

سؤال پنجم: به چه میزان در محتوای مجموع کتاب‌های درسی سه گانه مورد بررسی طی پایه‌های مختلف دوره ابتدایی و راهنمایی به شاخص‌های مقوله توسعه ارتباط معنوی-عاطفی بین فردی توجه شده است؟

جدول شماره ۱۰: جدول توزیع فراوانی توجه به شاخص‌های مقوله‌های توسعه ارتباط معنوی- عاطفی

بین فردی در کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی، هدیه‌های آسمانی و فارسی

مقوله‌ها	کتاب‌ها	زمینه و مبانی				اصول، ویژگی‌ها و شیوه‌ها				کارکردها و پیامدها	
		مفاهیم عاطفی و محبت‌آمیز	ضرورت محبت و دوست کردن با دیگران	تعریف الفاظ دال بر عاطفه و مهرورزی	معرفی و شناساندن الگوهای محبت‌آمیز	رعایت حقوق و تکالیف بین فردی	تحریک عواطف نسبت به سرنوشت دیگران	ملاک‌ها و شیوه‌های رفتاری برای دوست‌یابی	امر به معروف و نهی از منکر	شناختی	عاطفی
تعلیمات اجتماعی	۱۱۳	۲۶	۳۰	۹۲	۱۸۰	۳۸	۵۵	۱۹	۱۷۱	۱۷	۱۹۳
هدیه آسمانی	۴۶۸	۱۳۶	۱۰۲	۲۳۳	۱۲۸	۶۷	۸۲	۱۸۳	۶۱	۲۴	۶۹
فارسی	۴۱۲	۱۲۵	۹۹	۲۲۷	۶۷	۶۱	۸۹	۵۹	۶۷	۱۷	۱۸۰
جمع کل	۹۹۳	۲۸۷	۲۳۱	۵۵۲	۳۷۵	۱۶۶	۲۲۶	۲۶۱	۲۹۹	۵۸	۴۴۲

جدول شماره ۱۰ نشان می‌دهد در مجموع ۳۶۶۹ صفحه درس کتاب‌های سه گانه، ۹۹۳ اشاره به مفاهیم عاطفی و محبت‌آمیز، ۲۸۷ اشاره به ضرورت محبت و دوستی کردن با دیگران، ۲۳۱ اشاره به تعریف الفاظ و معناشناسی دال بر عاطفه و مهرورزی، ۵۵۲ اشاره به معرفی و شناساندن الگوهای محبت‌آمیز، ۳۷۵ اشاره به رعایت حقوق و تکالیف بین فردی، ۱۶۶ اشاره به تحریک عواطف نسبت به دیگران، ۲۲۶ اشاره به ملاک‌ها و شیوه‌های رفتاری، ۲۶۱ اشاره به امر به معروف و نهی از منکر، ۲۹۹ اشاره به کارکرد و پیامد شناختی، ۵۸ اشاره به کارکرد و پیامد عاطفی و در نهایت ۴۴۲ اشاره به کارکرد و پیامد رفتاری توجه شده است.

تجزیه و تحلیل اطلاعات به دست آمده از طریق روش آنتروپی شانون نتایج زیر را نشان می‌دهد:

جدول شماره ۱۱: مقادیر بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت مقوله‌های تحقیق در صفحات

کلیه کتاب‌های درسی سه گانه

کارکردها و پیامدها			اصول، ویژگی‌ها و شیوه‌ها				زمینه و مبانی				مقوله‌ها
رفتاری	عاطفی	شناختی	امر به معروف و نهی از منکر	ملاک‌ها و شیوه‌های رفتاری برای دوست‌یابی	تحرک عواطف نسبت به سرنوشت دیگران	رعایت حقوق و تکالیف بین فردی	معرفی و شناساندن الگوهای محبت آمیز	تعریف الفاظ دال بر عاطفه و مهرورزی	ضرورت محبت و دوست کردن با دیگرانی	مفاهیم عاطفی و محبت آمیز	
۰/۴۴۲	۰/۴۷۱	۰/۴۲۵	۰/۳۳۷	۰/۴۶۸	۰/۴۶۵	۰/۴۴۶	۰/۴۴۷	۰/۴۳۰	۰/۴۰۵	۰/۴۲۰	مقدار عدم اطمینان
۰/۰۹۳	۰/۰۹۹	۰/۰۸۹	۰/۰۷۱	۰/۰۹۸	۰/۰۹۸	۰/۰۹۴	۰/۰۹۴	۰/۰۹۰	۰/۰۸۵	۰/۰۸۸	ضریب اطمینان

بر اساس ضرایب اهمیت به دست آمده از اشاره‌ها، بیشترین ضریب اهمیت در کلیه صفحات کتب مورد بررسی مربوط به شاخص کارکرد و پیامد عاطفی و کمترین ضریب اهمیت مربوط به شاخص امر به معروف و نهی از منکر است.

بحث و نتیجه گیری

موضوع مورد بحث در این تحقیق، از مواردی است که در دانش‌های مختلف تعلیم و تربیت، روان‌شناسی، علوم اجتماعی و آموزه‌های دین مطرح بوده و این خود اهمیت چند گانه آن را نشان می‌دهد. در قسمت تحلیل نظری به مؤلفه‌ها و فرایند شکل‌گیری ارتباط مطلوب میان فردی اشاره گردید که بیانگر آن است که توجه به رویکردی منطقی و فرایندی و برگرفته از مبانی دینی و اسلامی با سه ویژگی معنوی بودن، خردمندانه و حکیمانه بودن و عاطفی بودن در ایجاد یک ارتباط می‌تواند به یک دیدگاه نظری و مطمئن و در عین حال کاربردی منجر شود و با توجه به مشکلات رفتاری و ارتباطی موجود در جامعه، شرایط کنونی را بهبود بخشد. در بخش توصیفی و تحلیل محتوا، نتایج سؤال اول نشان می‌دهد در مجموع ۶۶۹ صفحه درس کتاب تعلیمات اجتماعی، ۲۶۱ اشاره به مؤلفه

زمینه و مبانی با ضریب اهمیت ۰/۳۶۶، همچنین ۲۹۲ اشاره به مؤلفه اصول، ویژگی‌ها و شیوه‌ها با ضریب اهمیت ۰/۳۱۸ و ۳۸۱ اشاره به مؤلفه کارکردها و پیامدها با ضریب اهمیت ۰/۳۱۶ توجه شده است.

نتایج مرتبط با سؤال دوم نشان می‌دهد در مجموع ۹۲۱ صفحه درس کتاب هدیه‌های آسمانی و کتاب کار، ۹۳۹ اشاره به مؤلفه زمینه و مبانی، ۴۶۰ اشاره به مؤلفه اصول، ویژگی‌ها و شیوه‌ها و ۱۵۴ اشاره به مؤلفه کارکردها و پیامدها توجه شده است. همچنین، ضرایب اهمیت مؤلفه‌ها به ترتیب عبارتند از: ۰/۳۴۲، ۰/۳۳۴ و ۰/۳۲۴. ضرایب نشان می‌دهد بیشترین ضریب اهمیت در صفحات کتاب هدیه‌های آسمانی و کتاب کار مربوط به مؤلفه زمینه و مبانی و کمترین ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه کارکردها و پیامدهاست.

نتایج سؤال سوم بیانگر این است که در مجموع ۲۰۷۹ صفحه درس کتاب فارسی، ۸۶۸ اشاره به مؤلفه زمینه و مبانی با ضریب اهمیت ۰/۳۵۱، ۲۷۶ اشاره اصول، ویژگی‌ها و شیوه‌ها با ضریب اهمیت ۰/۳۵۵ و ۲۶۴ اشاره به مؤلفه کارکردها و پیامدها با ضریب اهمیت ۰/۲۹۴ توجه شده است.

نتایج سؤال چهارم حاکی از این است که در مجموع ۳۶۶۹ صفحه درس کتاب‌های سه گانه، ۲۰۶۳ اشاره به مؤلفه زمینه و مبانی، ۱۰۲۸ اشاره به مؤلفه اصول، ویژگی‌ها و شیوه‌ها و ۷۹۹ اشاره به مؤلفه کارکردها و پیامدها توجه شده است؛ که بیشترین ضریب اهمیت در صفحات کلیه کتاب‌های درسی سه گانه مربوط به مؤلفه اصول، ویژگی‌ها و شیوه‌ها با ضریب ۰/۳۴۶ و کمترین ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه زمینه و مبانی با ضریب ۰/۳۱۸ است.

در پایان، سؤال پنجم گویای این است که در مجموع ۳۶۶۹ صفحه درس کتاب‌های سه گانه، ۹۹۳ اشاره به مفاهیم عاطفی و محبت‌آمیز با ضریب ۰/۰۸۸، ۲۸۷ اشاره به ضرورت محبت و دوستی کردن با دیگران با ضریب ۰/۰۸۵، ۲۳۱ اشاره به تعریف الفاظ و معناشناسی دال بر عاطفه و مهرورزی با ضریب ۰/۰۹۰، ۵۵۲ اشاره به معرفی و شناساندن الگوهای محبت‌آمیز با ضریب ۰/۰۹۴، ۳۷۵ اشاره به رعایت حقوق و تکالیف بین فردی با ضریب

۰/۰۹۴، ۱۶۶ اشاره به تحریک عواطف نسبت به دیگران با ضریب ۰/۰۹۸، ۲۲۶ اشاره به ملاک ها و شیوه‌های رفتاری دوست‌یابی با ضریب ۰/۰۹۸، ۲۶۱ اشاره به امر به معروف و نهی از منکر با ضریب ۰/۰۷۱، ۲۹۹ اشاره به کارکرد و پیامد شناختی با ضریب ۰/۰۸۹، ۵۸ اشاره به کارکرد و پیامد عاطفی با ضریب ۰/۰۹۹ و در نهایت ۴۴۲ اشاره به کارکرد و پیامد رفتاری با ضریب ۰/۰۹۳ توجه شده است. همچنین، در بین شاخص‌ها، شاخص‌های رعایت حقوق و تکالیف بین فردی، ملاک‌ها و شیوه‌های رفتاری دوست‌یابی و پیامد عاطفی از ضرایب اهمیت بالایی برخوردارند و کمترین ضریب اهمیت مربوط به شاخص امر به معروف و نهی از منکر مربوط است.

بر اساس نتایج مذکور، در سؤال اول در تعلیمات اجتماعی، بیشترین اشاره‌ها به مؤلفه کارکردها و پیامدها با کمترین ضریب اهمیت و کمترین اشاره‌ها به زمینه‌ها و مبانی با بالاترین ضریب اهمیت بوده است. در سؤال دوم و در کتاب هدیه‌ها و کتاب کار، بیشترین توجه به زمینه‌ها و مبانی با بالاترین ضریب و کمترین آن به کارکردها و پیامدها با کمترین ضریب اهمیت بوده است و در بین کتاب‌های مورد بررسی، متوازن‌ترین نگاه در توزیع هدفمند مؤلفه‌ها را داشته است. در سؤال سوم در مورد کتاب فارسی، بیشترین اشاره‌ها به زمینه‌ها و مبانی با ضریب اهمیت متوسط و کمترین آن‌ها به کارکردها و پیامدها با کمترین ضریب بوده است. در مجموع کتاب‌های سه‌گانه بالاترین توجه به مؤلفه زمینه‌ها و مبانی با کمترین ضریب اهمیت و کمترین آن به کارکردها و پیامدها با ضریب اهمیت متوسط است. در سؤال پنجم نیز بالاترین توجه به شاخص ذکر مفاهیم عاطفی محبت‌آمیز با ضریب اهمیت نسبی پایین و کمترین توجه به شاخص تحریک عواطف نسبت به دیگران با ضریب اهمیت بالاست.

بر اساس یافته‌های به دست آمده، می‌توان گفت، به مؤلفه‌های ارتباط معنوی-عاطفی بین فردی در کتاب‌های مورد بررسی توجه متعادل و هماهنگ نشده است؛ به طوری که از بین مؤلفه‌ها، مؤلفه کارکردها و پیامدها هم در کل کتاب‌های مورد بررسی و هم به تفکیک کتاب‌ها پایین‌ترین ضریب اهمیت را به خود اختصاص داده است. کم‌توجهی به

این مؤلفه در محتوای برنامه درسی مانع دستیابی کامل دانش آموزان به هدف‌های رفتاری در بعد اجتماعی خواهد شد که برای آنان در نظر گرفته شده است. از این رو، ضرورت و توجه هماهنگ و متعادل به مؤلفه‌های ارتباط معنوی و عاطفی بین فردی در کتاب‌های درسی احساس می‌شود.

از کاستی‌های دیگری که می‌توان به آن اشاره کرد، مربوط به بخش خرده مؤلفه هاست که بیانگر این واقعیت است که در کلیه کتاب‌های مورد بررسی، به شاخص امر به معروف و نهی از منکر کمترین اشاره شده است، که در صورتی که توجه به این شاخص در کتاب‌های درسی در کنار شاخص‌های تحقیق می‌تواند کیفیت جامعه‌پذیری دانش آموزان را در باب رشد اجتماعی انسان در پرتو روابط مبتنی بر محبت و دوستی تحت تاثیر قرار دهد.

همچنین، یافته‌های پژوهش به تفکیک کتاب‌های درسی نشان داد که مؤلفه زمینه و مبنای ارتباط معنوی و عاطفی بیشترین ضریب اهمیت را به خود اختصاص داد، از این رو، می‌توان گفت، افزایش درک و آگاهی دانش آموزان از مفاهیم عاطفی و شناخت عقلانی آنها می‌تواند زمینه را- با در نظر گرفتن شرایط دیگر- برای ایجاد ارتباط سالم و سازنده بر اساس سودمندی و خدمت‌گزاری متقابل فراهم آورد.

از سوی دیگر، نتایج تحقیق بر اساس کل کتاب‌های درسی براساس مؤلفه‌های تحقیق نشان داد، مؤلفه اصول، ویژگی‌ها و شیوه‌ها بیش‌ترین و متناوب‌تر از دیگر مؤلفه‌ها مورد توجه قرار گرفته است که پیامد آن می‌تواند رعایت حقوق و تکالیف بین فردی و تحریک و ترغیب عواطف دانش آموزان نسبت به شرایط خود و جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کنند، باشد.

به طور کل، یافته‌های پژوهش از لحاظ عدم توجه متعادل و متوازن به توزیع متناوب فراوانی مؤلفه‌ها در بین کتاب‌های درسی، با یافته‌های پژوهش‌های محمودی (۱۳۹۰)، دانشوری نسب (۱۳۸۷)، حکیم زاده و موسوی (۱۳۸۷)، فیاض (۱۳۸۶)، جمالی زاده (۱۳۸۴) و سبحانی نژاد و فردانش (۱۳۷۹) همخوانی دارد. همچنین، یافته‌های پژوهش از لحاظ توجه

به برخی مؤلفه‌ها و شاخص‌های ارتباط معنوی-عاطفی بین فردی با تمام پژوهش‌های اشاره شده در پیشینه تحقیق به جز با یافته‌های پژوهش شعبانی مبنی بر عدم توجه به آموزش اخلاق در دوره ابتدایی همخوان‌تر است.

چنانکه در مقدمه بحث شد، با توجه به پتانسیل‌های کتاب‌های درسی در زمینه ارتباط معنوی - عاطفی بین فردی، نتایج تحقیق نشان داده است توجه متعادل و مناسبی به مؤلفه‌های آن نشده است و از ظرفیت‌های کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و راهنمایی، که باید زمینه‌ساز ایجاد و پرورش مؤلفه‌های ارتباط معنوی-عاطفی بین فردی، در جهت برقراری ارتباط سالم و سازنده با هدف نظم بخشیدن به زندگی اجتماعی و حل مشکلات خود و دیگران باشد، به نحو احسن استفاده نشده است. به هر جهت، شایان ذکر است که نقش آموزش و پرورش در شناساندن و نهادینه کردن این مؤلفه در دانش آموزان، حیاتی و بی‌بدیل است و این مهم، از طریق کتاب‌های درسی به مخاطبان منتقل می‌شود. با توجه به این که الگوی رفتاری و شخصیتی دانش آموزان در حال شکل‌گیری و تثبیت شدن است، این عدم توجه متعادل و جامع به مؤلفه‌های تحقیق بیانگر این است که نظام آموزشی در ارتباط با این موضوع عملکرد مناسبی نداشته است. از این‌رو، متناسب با این یافته‌ها، پیشنهادهای زیر می‌تواند در شکل‌گیری یک ارتباط عاطفی و معنوی بین فردی مناسب از طریق کتاب‌های درسی مورد نظر موثر باشد:

- توجه به نقش دوره ابتدایی و راهنمایی در پایه‌ریزی ارتباط پویا و مثبت فراگیران و اختصاص کتاب‌های درسی جداگانه به آنها؛
- توجه بیشتر به روش‌ها و شیوه‌های عملی و کاربردی این موضوع و تدریس متنوع و جذاب آن براساس پژوهش‌های روان‌شناسی اجتماعی، پویایی گروه و آموزه‌های دینی.
- توجه خاص به تاثیر مقوله‌های عاطفی و معنوی در شکل‌گیری رابطه‌ها در ابعاد گوناگون؛

- توجه بیشتر به مفاهیم اجتماعی و اخلاقی، مانند: صمیمیت، مشارکت فعال، احساس همبستگی، وفاداری و ایثار در فرایند یاددهی-یادگیری؛
- برگزاری دوره‌های آموزش مهارت‌های ارتباطی و نحوه انتقال آن به دانش‌آموزان برای برنامه‌ریزان، مجریان و آموزشگران؛
- مطالعه تطبیقی محتوای درسی در سیستم‌های آموزشی گوناگون از جهت شیوه پرداختن به موضوع رابطه‌جویی و تعامل گروهی.
- اهتمام بیشتر به مفاهیم اخلاق اجتماعی اسلام، مانند: رازداری، دوری از غیبت، حسد، ریا و ... و به طور عمده پرداختن به مقوله امر به معروف و نهی از منکر و شیوه‌های گوناگون و جذاب آن؛
- توجه بیشتر به روش‌های تصویر سازی، نمایشی و قصه پردازی به ویژه در دوره ابتدایی؛
- تبیین و تحلیل ابعاد گوناگون روان‌شناختی، اقتصادی، سیاسی، اخلاقی و تربیتی ارتباط اجتماعی در کتاب‌های درسی.

منابع

- آذر، عادل. (۱۳۸۰). «بسط و توسعه روش آنتروپی شانون برای پردازش داده‌ها در تحلیل محتوی. فصل‌نامه علمی و پژوهشی علوم انسانی دانشگاه الزهراء (س)، ۱۱، پیاپی ۳۸-۳۷: ۱۷-۱.
- ایراندخت، فیاض. (۱۳۸۶). بررسی فراتحلیلی محتوای درسی در رابطه با ارزش‌های اسلامی-ایرانی. فصل‌نامه دانش و پژوهش در علوم تربیتی، ۶۰: ۳۵-۴.
- باقری، خسرو. (۱۳۸۷). درآمدی بر فلسفه تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی ایران، تهران: انتشارات علمی فرهنگی.
- جمالی زاده، حکمیه. (۱۳۸۴). شناسایی و طبقه‌بندی آموزه‌ها و مفاهیم اخلاقی مقطع ابتدایی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد برنامه ریزی درسی: دانشگاه شهید باهنر کرمان.

بررسی ارتباط معنوی - عاطفی بین فردی و توسعه آن در... ۵۳/

حکیم زاده، رضوان و موسوی، سید امین. (۱۳۸۷). آموزش ارزش‌ها در محتوای کتاب‌های درسی دینی دوره‌ی راهنمایی: بررسی وضعیت موجود و ارائه راهکارهایی برای وضعیت مطلوب، **فصل‌نامه مطالعات برنامه درسی**، ۳، ۱۱۷-۹۵.

دانشوری نسب، حسین. (۱۳۸۷). **تحلیل محتوای کتب و کیفی کتب درسی بخوانیم و هدیه‌های آسمانی در سال تحصیلی ۸۶-۸۵**، طرح مصوب پژوهشکده تعلیم و تربیت استان کرمان.

دلاور، علی. (۱۳۸۳). **مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی**، تهران: انتشارات رشد.

سبحانی نژاد، مهدی و فردانش، هاشم. (۱۳۷۸). مسئولیت‌پذیری اجتماعی در برنامه درسی کنونی دوره ابتدایی. **مدرس علوم انسانی**، ۴، (۱): ۱۱۷-۹۴.

سعادت‌مند، زهره و تیغ‌بخش، سمیرا. (۱۳۹۰). **مؤلفه‌های تأثیر پدیده جهانی شدن بر برنامه‌های درسی تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی**، پایان‌نامه کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی آموزشی: دانشگاه آزاد اسلامی خوراسگان.

سیاروچی، ژوزف، فورگاس، ژوزف و مایر، جان. (۱۳۸۳). **هوش عاطفی در زندگی روزمره**، ترجمه اصغر نوری و حبیب‌اله نصیری، اصفهان: انتشارات نوشته.

شعبانی، زهرا. (۱۳۸۴). بررسی تطبیقی برنامه‌های درسی دینی و اخلاقی دوره ابتدایی در ایران و چند کشور جهان. **فصل‌نامه تعلیم و تربیت**، ۲۱، (۳): ۱۶۵-۱۱۹.

شیرازی، حسن. (۱۳۴۷). **کلمه الله**، تهران: مؤسسه علمی.

علی‌زاده، اعظم؛ درتاج، فریبرز و علوی، حمیدرضا. (۱۳۸۸). شناسایی و طبقه‌بندی آموزه‌ها و مفاهیم اخلاقی کتب درسی پایه اول راهنمایی. **فصل‌نامه اخلاق در علوم رفتاری**. ۴، ۳ و ۴.

کلینی، محمدبن یعقوب. (۱۴۰۵ هـ.ق). **اصول کافی**. ج ۱، بیروت: دارالاضواء.

محمدی ری شهری، محمد. (۱۳۶۳). **میزان الحکمه**. ج ۸، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.

_____ (۱۳۶۳). **میزان الحکمه**. ج ۶، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.

محمودی، محمدتقی. (۱۳۹۰). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی اجتماعی راهنمایی تحصیلی از منظر نوع رویکرد آموزش شهروندی. *مجله پژوهش در برنامه‌ریزی درسی*، ۸، ۸ و ۹.

مطهری، مرتضی. (۱۳۶۱). *پیرامون انقلاب اسلامی*. قم: انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

مکارم شیرازی، ناصر و جمعی از فضلا. (۱۳۷۲). *تفسیر نمونه*. ج ۲۲، تهران: دارالکتب الاسلامیه.

نصر، احمدرضا، فاتحی زاده، مریم و فتحی، فاطمه. (۱۳۸۳). جایگاه مهارت‌های اجتماعی در بین دانش‌آموزان در کتاب‌های عمومی دوره متوسطه. *مجله دانشور رفتار*، ۱۱، ۶۴-۴۹. تهران: دانشگاه شاهد.

Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning. (2005). **Safe and Sound: An Educational Leader's Guide to Evidence-Based Social and Emotional Learning (SEL) Programs, Illinois Edition**. Chicago, IL: Author. www.casel.org.

Durlak, J. A., Weissberg, R. P., Dymnicki, A. B., Taylor, R. D., & Schellinger, K. B. (2011). The impact of enhancing students' social and emotional learning: A meta-analysis of school-based universal interventions. *Child Development*, 82, 405-432.

Humphrey, N., Kalamouka, A., Wigelsworth, M., Lendrum, A., Deighton, J., & Wolpert, M. (2011). Measures of social and emotional skills for children and young people: A *systematic Review*. *Educational and Psychological Measurement*, 71(4), 617-637.

Malecki, C. K., & Elliott, S. N. (2002). Children's social behaviors as predictors of academic achievement: A longitudinal analysis. *School Psychology Quarterly*, 17, 1-23.

Wentzel. R (1998) Social relationships and motivation in middle school: The role of parents, teachers, and peers. *Journal of Educational Psychology*. 90, 2, 202-209.